

Jerzy Kociszewski, Emilia Konopska-Struś
Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

MOBILNOŚĆ PRZESTRZENNA LUDNOŚCI POLSKI W UKŁADZIE MIĘDZYREGIONALNYM W PROCESIE TRANSFORMACJI

1. Wstęp

W opracowaniu podjęto próbę poznania mobilności społeczeństwa polskiego w układzie przestrzennym i regionalnym w latach 1989-2002 pod wpływem transformacji. Przez mobilność rozumie się zdolność dostosowania się ludności do wymogów rynku pracy oraz wzrostu i poziomu gospodarczego. Występuje ona w postaci wertykalnej (pionowej – awans społeczny, zawodowy, kwalifikacji itp.) oraz horyzontalnej (poziomej – przestrzennej). Mobilność przestrzenna to zmiana miejsca zamieszkania (gminy, powiatu, regionu, kraju) pod wpływem czynników bezpośrednich i pośrednich. Przy analizie migracji przestrzennych i regionalnych skupiono uwagę na następujących aspektach: związku migracji ze stosunkami demograficznymi: rozmiarach migracji, strukturze według wieku, kierunkach migracji według obszarów i regionów, miasto, wieś; przyczynach migracji: bezpośrednich (jak np. sprawy rodzinne, zmiany na rynku pracy, wzrost znaczenia edukacji), pośrednich, a szczególnie pod wpływem zróżnicowania poziomu rozwoju i poziomu życia w regionach.

2. Historyczne uwarunkowania migracji między regionami

W analizie tego procesu w układzie przestrzennym i regionalnym przyjęto delimitację kraju na trzy obszary i odpowiednie województwa: ziemie zachodnie i północne (dalej skrót ZiP), ziemie centralne (dalej ZC), ziemie wschodnie Polski (dalej Z. Wsch.), według podziału administracyjnego z 1999 r. Do celów analizy

nadano im cechy regionów, kierując się przede wszystkim historycznym ich „rdzeniem” oraz wykształconymi cechami trwałymi: historycznymi uwarunkowaniami społeczno-gospodarczymi i tożsamością regionów, poziomem zagospodarowania i siecią osadniczą, strukturą społeczno-gospodarczą, uprzemysłowieniem i strukturą agrarną, więziami wewnątrzregionalnymi, funkcją największych ośrodków miejskich i innymi. Założenia te pozwoliły na egzemplifikację, na ile gospodarka rynkowa wpływa na mobilność przestrzenną i regionalną ludności.

Specyfiką ZZiP jest, że są one położone wzdłuż granicy zachodniej i północnej państwa i stanowiły przed wojną wschodnią częśćią Niemiec. W okresie PRL były one traktowane jako jeden obszar o cechach wspólnych, podzielony administracyjnie na 7 województw, następnie na 14 mniejszych, a w wyniku nowego podziału w 1999 r. powołano na nim 6 województw: dolnośląskie, opolskie, lubuskie, zachodniopomorskie i pomorskie oraz warmińsko-mazurskie. Ziemie te, zróżnicowane pod wieloma względami, posiadają historycznie rozwinięty poziom zagospodarowania i sieć osadniczą, są dobrze uprzemysłowione i zurbanizowane, mają wysoką kulturę materialną. Proces integracji z Polską spowodował, że strategia industrializacji, forsująca przemysł ciężki i stare okręgi przemysłowe, zepchnęła na drugi plan pełne zagospodarowanie ZZiP, preferowanie kolektywizacji i uspołecznianie rolnictwa oparte na państwowych gospodarstwach rolnych. Ograniczyło to ich rozwój oraz doprowadziło do kryzysu rynku lokalnego i małych miast. Brak strategii państwa wobec rozwoju tego obszaru spowodował, że stopniowo zamienia się on w odpływowy i emigracyjny. Proces transformacji w latach 1989-2003 ujawnił cechy odrębne regionów ZZiP; przechodzą one ponownie restrukturyzację, wyzwoliła się aktywność społeczności regionalnej, małych i średnich firm, nasilił się transfer ziemi do sektora prywatnego, prywatyzacja spowodowała bolesne skutki społeczne w postaci wysokiego bezrobocia i inne [5]. Poziom zagospodarowania i rosnący kapitał ludzki sprzyjają napływowi kapitału zagranicznego, nasila się oddziaływanie na nie Niemiec oraz cywilizacji zachodniej. Trwałą cechą jest też niskie zakorzenienie i duża mobilność społeczności lokalnej oraz jej skłonność do odpływu i emigracji; ziemie te wykazują cechy regionów przygranicznych.

Do obszaru Z. Wsch. Polski zaliczono województwa: podlaskie, lubelskie, podkarpackie, których rdzeniem terytorium według podziału z 1999 r. są przedwojenne województwa białostockie, lubelskie oraz w dużym stopniu lwowskie, istniejące według podziału do 1974 r., po rozdrobieniu ponownie scalone. Zmiany ich terytorium w niewielkim stopniu wpłynęły na ich cechy trwałe, głównie na niski poziom rozwoju. W okresie przedwojennym obszar ten był zaliczany do tzw. Polski B – słabo rozwinięty, po drugiej wojnie światowej, pomimo industrializacji socjalistycznej, jego status się utrzymał. Ziemie te zachowują ciągłość historyczną społeczności regionalnych, wysoce zakorzenionych – mało mobilnych. Uwarunkowania historyczne przyczyniły się do tego, że obszar ten jest słabo zagospodarowany i zindustrializowany, nisko zurbanizowany i posiada słabo rozwiniętą sieć osadniczą, opiera się głównie na gospodarce tradycyjnej – na rolnictwie.

Obszar ziem centralnej Polski, położony w części środkowej i południowej kraju, składa się z siedmiu województw. Pod względem historycznym widoczne są tu skutki przynależności do trzech różnych zaborów, składa się z części przedwojennych obszarów Polski A i B, w PRL najsilniej industrializowany – zlokalizowane zostały na nim największe okręgi przemysłowe, dominują cztery z pięciu największych aglomeracji kraju, w tym stolica kraju Warszawa. Trwałą cechą tego obszaru jest występowanie ekstremalnych rozpiętości pod względem poziomu zagospodarowania, obok centrum rozwoju aglomeracji warszawskiej leżą na nim regiony zaliczane do najsłabiej rozwiniętych w kraju, jak np. region świętokrzyski.

3. Zmiany w stosunkach demograficznych

Wbrew wcześniejszym prognozom, procesowi transformacji towarzyszy bardzo słaby przyrost ludności kraju, oscyluje on wokół 1%, a na obszarach ZZiP oraz Z. Wsch. występuje tendencja do depopulacji. Spośród 16 regionów do 2002 r. w 6 z nich nastąpił spadek ludności, w pozostałych zmiany w liczbie ludności, przy słabnącej urbanizacji, były powodowane utrzymywaniem się na niewiele niższym poziomie, jak w okresie poprzednim, ludności wsi. W każdym z nich odmiennie uwarunkowania społeczno-ekonomiczne wywołały odmienny przebieg i głębokość restrukturyzacji gospodarki, w konsekwencji zróżnicowane procesy dostosowawcze społeczności regionalnych do wymogów rynku pracy.

Prywatyzacja i likwidacja PGR-ów w sektorze publicznym ZZiP spowodowały minimalny przyrost ludności, zmniejszyła się ludność wiejska, której część przeniosła się do miast, wskutek czego, obok przyrostu imigracyjnego z innych województw, ich liczebność się zwiększyła. Na ZC z kolei występuje wyraźna tendencja do stabilizacji poziomu ludności ogółem wiejskiej i miejskiej, który podniósł się minimalnie. Niewielki też przyrost ludności nastąpił na Z. Wsch., przy równocześnie dużym obniżeniu się poziomu ludności wiejskiej nastąpił najwyższy w Polsce przyrost ludności miejskiej. W konsekwencji w całym kraju utrzymała się tendencja do niewielkiego obniżenia się liczby ludności wiejskiej (tab. 1). Najbardziej zauważalne są zmiany w liczbie i strukturze ludności w zaludnionych i rozwiniętych regionach aglomeracyjnych. W regionie mazowieckim spadkowi ludności wiejskiej towarzyszył wzrost ludności miast, odmiennie jak w śląskim, w którym restrukturyzacja gospodarki uruchomiła procesy depopulacji ogółem i w miastach, a jednocześnie wysoki przyrost ludności wsi. Odwrotne tendencje pod tym względem wystąpiły w trzech pozostałych regionach: dolnośląskim, wielkopolskim i małopolskim. Na Dolnym Śląsku depopulacji ogółem towarzyszył spadek ludności zarówno miejskiej, jak i wiejskiej, w kolejnych dwóch liczba ludności ogółem i miast nie tylko znacznie wzrosła, ale równocześnie towarzyszył jej istotny przyrost ludności wiejskiej (tab. 1).

Stabilizacja ludności kraju towarzyszą niekorzystne zmiany w strukturze wiekowej. Wraz ze spadkiem przyrostu naturalnego znacznie spadła liczba ludności w

wieku przedprodukcyjnym, zwiększyła się zaś w wieku poprodukcyjnym. Z kolei powiększającej się jeszcze liczbie ludności w wieku produkcyjnym, głównie z powodu echa eksplozji przyrostu naturalnego w latach poprzednich, towarzyszył niebezpieczny kierunek spadku ludności w wieku mobilnym. Osłabia to stopę zależności siły roboczej oraz pogarsza współczynnik zależności obciążający ludność pracującą ludnością niepracującą [6].

Tabela 1. Zmiany ludności Polski według obszarów ZC, ZZiP, Z. Wsch. oraz województw

Obszary, regiony	Ogółem			Dynamika 1988/2002		Procent ludności miejskiej	
	1988	2002	dynamika	miasto	wieś	1988	2002
Lubelski	2 209,2	2 199,1	99,5	107,3	93,6	43,3	46,6
Podkarpacki	2 018,8	2 103,8	104,2	107,1	102,3	39,4	40,5
Podlaski	1 188,4	1 208,6	101,7	110,6	91,2	54,1	58,9
Kujawsko-pomorski	2 044,0	2 069,3	101,2	103,1	98,4	61,2	62,3
Łódzki	2 703,7	2 612,9	96,6	98,2	93,8	63,9	65,0
Małopolski	3 087,5	3 232,4	104,7	102,6	106,9	51,3	50,3
Mazowiecki	4 997,8	5 124,0	102,5	104,8	98,6	63,2	64,6
Śląski	4 907,9	4 742,9	96,6	94,5	105,6	80,9	79,1
Świętokrzyski	1 317,6	1 297,5	98,5	105,0	93,5	43,0	45,9
Wielkopolski	3 236,4	3 351,9	103,6	104,7	102,1	57,1	57,7
Dolnośląski	3 248,2	2 907,2	98,6	99,3	96,9	70,9	71,4
Lubuski	982,9	1 009,0	102,7	103,8	100,6	63,8	64,5
Opolski	1 080,7	1 065,0	98,6	101,5	95,5	51,1	52,6
Pomorski	2 095,1	2 179,9	104,0	102,7	107,1	69,0	68,1
Warmińsko-mazurski	1 398,2	1 428,4	102,2	106,7	96,0	57,7	60,2
Zachodniopomorski	1 662,6	1 698,2	102,1	102,8	100,7	69,1	69,5
Z. Wsch.	5 416,5	5 511,5	101,8	108,1	96,7	44,2	47,0
ZC	22 294,9	22 430,9	100,6	100,7	100,5	63,3	63,3
ZZiP	10 167,7	10 287,7	101,2	102,2	99,4	65,6	66,2
Polska	37 879,1	38 230,1	100,9	101,9	99,4	61,2	61,8

Źródło: [6, tab. II, s. 26].

4. Cechy migracji wewnętrznych w procesie transformacji

Migracje w różnych fazach rozwoju wpływają zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio na kształtowanie stosunków demograficznych. **Bezpośrednio** wpływają na liczbę ludności i jej strukturę, także społeczną i ekonomiczną, oraz relację między przyrostem naturalnym a przyrostem migracyjnym ludności. **Pośrednio** ich wpływ przejawia się w osobliwościach procesów demograficznych i społecznych, będących efektem kształtowania się społeczności postmigracyjnych, takich jak wtórny ruch migracyjny wynikający z adaptacji i asymilacji w nowym środowisku, zmiany w stratyfikacji społeczno-zawodowej i inne. Bezpośredni i pośredni wpływ migracji najczęściej występują równocześnie. W Polsce, po bardzo wysokim natężeniu w okresie powojennym, wraz z jego spadkiem malał wpływ bezpośredni, a zwiększał się pośredni. Momentem zwrotnym był stan przewagi przyrostu naturalnego nad przyrostem migracyjnym, a potem występo-

wanie w coraz większej liczbie regionów trwale ujemnych sald migracji [4]. W związku z tym, ponieważ dwa pierwsze kryteria zostały spełnione pod koniec lat pięćdziesiątych, za koniec pierwszego okresu przyjmuje się 1960 r. W okresie drugim, w latach 1961-1970 saldo migracji między ZZiP oraz ZDP (ZC i Z. Wsch. razem) było jeszcze dodatnie dla ZZiP, ale w części regionów pojawiły się salda trwale ujemne. W trzecim okresie (1971-1988) saldo migracji na ZZiP zmieniło się na ujemne, tylko regiony pomorski i opolski zachowały jeszcze saldo dodatnie. Obszar ten z imigracyjnego zamienił się w emigracyjny, a ZDP, w tym głównie ZC – w imigracyjny.

Stabilizowanie liczby ludności, trwale ujemne saldo migracji zagranicznych oraz ujemny przyrost naturalny przyczyniły się z początkiem 2002 r. do rzeczywistego spadku ludności w Polsce, do depopulacji [10]

Według NSP 2002 r. w latach 1988-2002, w stosunku do ogólnej liczby ludności kraju (38 230,1 mln), ludność, która w tym okresie zmieniła miejsce zamieszkania (3924,3), stanowi 10,5%, w tym 10,3% napłynęło w ramach migracji wewnętrznych z kraju, a 0,2% z zagranicy.

W stosunku do okresu poprzedniego ruchliwość i rozmiary migracji wewnętrznych w procesie transformacji uległy znacznemu osłabieniu. Spadła liczba ludności napływowej w ogólnej ludności kraju, obniżyła się też liczba migrantów wewnętrznych i międzyregionalnych (tab. 3).

Tabela 2. Rozmiary migracji wewnętrznych

Lata	Napływ wewnętrzny	Obrót migracyjny	Udział napływu do ludności ogółem	Napływ	
				wewnątrzregionalny	międzyregionalny
1978-1988	5 301,6	10 603,2	14,0%	3 995,0 (75,4%)	1 306,6 (24,6%)
1989-2002	3 924,3	7 848,6	10,3%	2 946,7 (75,1%)	977,6 (24,9%)

Źródło: obliczenia własne na podstawie [7, tab. 16; 8].

W ogólnej liczbie ludności kraju większość, bo 59,2%, nie zmieniła miejsca pobytu i mieszka w nim od urodzenia. Oznacza to, że w stosunku do 1988 r. wskaźnik zakorzenienia (56,7%) podniósł się. Skłonność ta występuje przede wszystkim u ludności wiejskiej (67,3%), w mniejszym stopniu u ludności miejskiej (54,2%), wymagającej w dalszym ciągu duży wpływ na mobilność ludności kraju (jest on wyraźnie zależny od wieku).

Dynamika rozmiarów migracji w kolejnych latach przechodziła wyraźną ewolucję: do 1994 r. jej poziom kształtował się jednakowo (od ok. 210 do 266 tys.), od 1995 do 2001 r. systematycznie rósł, osiągając najwyższą liczbę 524 tys. w 2001 r., w ostatnim, 2002 r., uległ radykalnemu spadkowi – do ok. 131 tys. osób¹.

Zasadnicza zmiana nastąpiła w kierunkach migracji miasto/wieś. O ile w stosunku do lat osiemdziesiątych, w których dominował przepływ ze wsi do miast nad

¹ Łączyć to można z dynamicznym polepszaniem się koniunktury gospodarczej, ale też z wykazywaniem przez osoby spisywane zmiany miejsca pobytu, głównie w ostatnim okresie.

migracjami z miast do miast oraz między wsiami i najmniejszy między miastami, o tyle w latach dziewięćdziesiątych i obecnie zdecydowanie dominujący jest napływ do miast (60,1%) oraz kierunek między miastami (32,4%), potem zaś ze wsi do miast (26,3%)², z miast do wsi (21,7%) oraz najmniejszy między wsiami (17,2%) [4; 8].

W stosunku do dekady poprzedniej, w latach 1989-2002 wśród migrantów według wieku zdecydowaną większość (75,1%) stanowi ludność w wieku produkcyjnym, w tym szczególnie mobilna jest grupa w wieku 20-39, stanowiąca 71% migrantów, zmalały natomiast grupy wieku przedprodukcyjnego – do 19,3% oraz podniósł się odsetek w grupie wiekowej poprodukcyjnej – do 5,6% [8]. Najczęściej jest to związane z zakładaniem rodziny, edukacją, podejmowaniem pracy itp. Wśród ludności migrującej według płci przeważają kobiety (53%), z kolei według stanu cywilnego u ludności w wieku ponad 15 lat dominują osoby w stanie małżeńskim (65%).

Do wzrostu mobilności społeczeństwa w bardzo istotnym zakresie przyczynia się podnoszenie poziomu wykształcenia. W latach 1989-2002 wśród migrujących w wieku powyżej 13 lat, podobnie jak w okresie poprzednim, dominuje grupa z wykształceniem średnim (33,4%), przed zasadniczym zawodowym (23,9%) i podstawowym (19,4%), która łącznie stanowi (77,7%). Szczególnie jednak przyczynia się do niej wzrost ludności migrującej z wykształceniem wyższym (16,3%), której procent zwiększył się najbardziej wśród napływających do miast (19,7%).

Równocześnie za zwiększaniem się mobilności ludności przemawia, że głównym źródłem utrzymania migrujących jest utrzymanie się z pracy (61%), a jeszcze bardziej, że wśród będących w wieku produkcyjnym udział tej ludności stanowił aż 74%. Ludność ta w 58% posiadała własne źródło utrzymania i rzadziej niż ludność ogółem utrzymywała się z niezarobkowego źródła utrzymania (24,5%). Wśród ludności ogółem, która w latach 1988-2002 zmieniła miejsce zamieszkania, 43,4% to była ludność pracująca: stanowiła ona 13% wszystkich pracujących w kraju. Jest ona wyraźnie zróżnicowana pod względem powiązań z sektorami gospodarki. Największa część pracowała w przetwórstwie przemysłowym, w mniejszym zakresie w handlu hurtowym i detalicznym oraz w różnego rodzaju naprawach.

5. Migracje w układzie przestrzennym i regionalnym

Cechy i kierunki migracji w Polsce 1988-2002 w istotny sposób wykazują zróżnicowanie mobilności ludności w układzie przestrzennym i regionalnym. Ogólne rozmiary migracji w stosunku do 1988 r., wyrażone obrotem migracyjnym (napływ + odpływ), znacznie się zmniejszyły, równocześnie proporcja migracji wewnętrznych i międzyregionalnych w Polsce nie uległa zasadniczej zmianie – wewnątrzwojewódzkie spadły z 75,4 do 75,1%, natomiast międzywojewódzkie zwiększyły się z 24,6 do 24,9 (tab. 2). W układzie przestrzennym koncentrowały

² [7, s. 28]. Migracje 1,4% z nieustalonego miejsca.

się one głównie na ZC, na których wystąpił najwyższy obrót migracyjny. Z ogólnej liczby ludności napływowej w kraju (3 924,3 mln) większość napłynęła na ten obszar (57,3%), znacznie mniej na ZZiP (28,7%), a najmniej na Z. Wsch. (14,0%). Dominującym kierunkiem napływu są ZC, w tym głównie regiony mazowiecki i śląski, a w mniejszym stopniu także regiony aglomeracyjne Wielkopolski oraz Małopolski; są to regiony o najwyższej liczbie ludności ogółem, a jednocześnie wyżej rozwinięte [11]. Znacznie mniejsza liczba ludności napłynęła na ZiP, w tym do największych regionów – dolnośląskiego i pomorskiego. W stosunku do okresu poprzedniego zmniejszeniu uległa także odległość migracji, w większości regionów są one ograniczone do wewnątrzwojewódzkich (ok. $\frac{3}{4}$), a najbardziej na Z. Wsch. (80%), w przypadku międzywojewódzkich ograniczone do regionów sąsiednich (rys. 3).

Koncentracji migracji oraz wysokiemu obrotowi migracyjnemu na ZC towarzyszył także najwyższy odpływ ludności, szczególnie z regionów mazowieckiego, śląskiego oraz wielkopolskiego (tab. 1).

Zróżnicowaną funkcję migracji na wyodrębnionych obszarach i regionach wyrażają ekstremalne wartości sald napływu i odpływu ludności. Skupienie migracji w postaci najwyższego obrotu migracyjnego na ZC towarzyszy równocześnie wysoko dodatnie saldo migracji (rys. 2). Jednocześnie obszary ZZiP oraz Z. Wsch. wykazują systematyczny spadek obrotu migracji i przewagę odpływu nad napływem; w konsekwencji utrzymywanie się ujemnego salda migracji. Jednocześnie koncentracja obrotu migracyjnego na ZC pogłębia dyferencjację między obszarami i regionami. Na ZC koncentruje się ona w czterech regionach aglomeracyjnych, a najbardziej w mazowieckim, który ma saldo dodatnie, obok trzech pozostałych wykazujących salda ujemne – ekstremalnie niskie ma region świętokrzyski.

Na ZZiP z kolei, wraz ze zmniejszeniem się obrotu migracyjnego, począwszy od lat siedemdziesiątych w dalszym ciągu utrzymuje się przewaga odpływu i ujemne saldo migracji. Tylko dwa regiony: pomorski i opolski zachowały salda trwale dodatnie, pozostałe cztery, w tym największy dolnośląski, zachowały salda ujemne. W związku z tym obszar ten pozostaje emigracyjnym, chociaż wartość ujemnych sald w regionach wyraźnie uległa zmniejszeniu. Najślabszą ruchliwość wykazują społeczeństwo i regiony Z. Wsch., na których obrót migracyjny jest najniższy, a salda trwale wysoko ujemne (tab. 3).

Dyferencjacja rozmiarów oraz funkcji migracji w wyodrębnionych obszarach i regionach kraju jest zdeterminowana historycznie, uwarunkowaniami społeczno-ekonomicznymi oraz przyczynami bezpośrednimi i pośrednimi.

Przejawem wpływu czynników historycznych jest to, że każdy z trzech obszarów wykazuje, ze względu na odmienne uwarunkowania społeczno-ekonomiczne i polityczne, zdecydowanie różny stopień zakorzenienia (zasiedziałości) społeczności regionalnych [8]. Na ZZiP społeczność tego obszaru w dalszym ciągu zachowuje cechy obszaru postmigracyjnego, i o ile jeszcze w latach osiemdziesiątych jego zasiedziałość kształtowała się poniżej połowy ogółu mieszkańców, o tyle bariera ta

Tabela 3. Migracje wewnątrzwojewódzkie oraz międzywojewódzkie w latach 1989-2002
(w tys. osób).

Regiony, obszary	Napływ migracyjny				Odpływ migracyjny				obrot migracyjny	Saldo migracji			
	ogółem *	między-wojewódzki **	wewnątrz-wojewódzki	nieustalone miejsce	ogółem *	między-wojewódzki **	wewnątrz-wojewódzki	nieustalone miejsce		ogółem	Z ZiP	ZC	Z. Wsch.
Dolnośląski	289,1	69,5	211,9	7,7	295,2	75,6	211,9	7,7	584,3	-6,1			
Lubuski	116,0	34,5	79,1	2,4	120,8	39,3	79,1	2,4	236,7	-4,8			
Opolski	110,4	34,6	72,4	3,3	107,4	31,6	72,4	3,3	217,8	3,0			
Pomorski	254,5	64,8	184,5	5,2	241,3	51,7	184,5	5,2	495,9	13,2			
Warmińsko-mazurski	164,3	42,6	117,7	4,0	186,2	64,5	117,7	4,0	350,5	-21,9			
Zachodniopomorski	191,8	52,7	135,4	3,6	194,7	55,7	135,4	3,6	386,4	-2,9			
Razem ZZiP	1126,0	298,8	801,1	26,2	1145,6	318,3	801,1	26,2	2271,6	-19,5	0,0	27,1	-7,5
Kujawsko-pomorskie	221,6	51,1	165,8	4,6	227,4	56,9	165,8	4,6	448,9	-5,8			
Łódzki	221,3	52,9	163,3	5,1	233,4	65,0	163,3	5,1	454,7	-12,2			
Małopolski	295,2	84,5	202,0	8,7	273,4	62,6	202,0	8,7	568,6	21,9			
Mazowiecki	585,0	169,8	403,0	12,2	506,0	90,8	403,0	12,2	1091,1	79,0			
Śląski	427,9	115,4	302,4	10,1	414,9	102,4	302,4	10,1	842,8	13,0			
Świętokrzyski	108,8	26,8	78,7	3,3	138,6	56,5	78,7	3,3	247,4	-29,8			
Wielkopolski	383,5	82,3	292,9	8,4	363,7	62,5	292,9	8,4	747,3	19,8			
Razem ZCR	2243,4	582,7	1608,1	52,6	2157,5	496,8	1608,1	52,6	4400,8	85,9	27,1	0,0	-58,9
Lubelski	230,1	37,4	187,9	4,8	265,1	72,3	187,9	4,8	495,2	-34,9			
Podkarpacki	196,5	33,5	158,2	4,9	218,4	55,3	158,2	4,9	414,9	-21,8			
Podlaski	128,2	25,3	100,8	2,2	137,8	34,9	100,8	2,2	266,0	-9,6			
Razem WSCH.	554,9	96,1	446,8	11,9	621,2	162,5	446,8	11,9	1176,1	-66,4	7,5	58,9	0,0
Polska	3924,3	977,6	2856,0	90,7	3924,3	977,6	2856,0	90,7	7848,5	0,0	-19,5	85,9	-66,4

* Migracje wewnętrzne ogółem włącznie z nieustalonymi migracjami

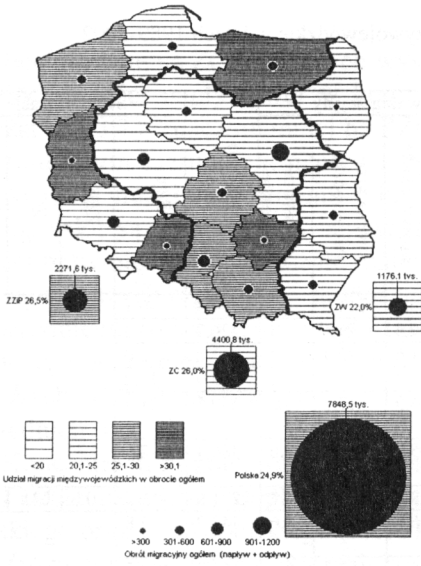
** Bez migracji o nieustalonym miejscu zamieszkania

Źródło: opracowanie własne na podstawie [8, s. 54-57].

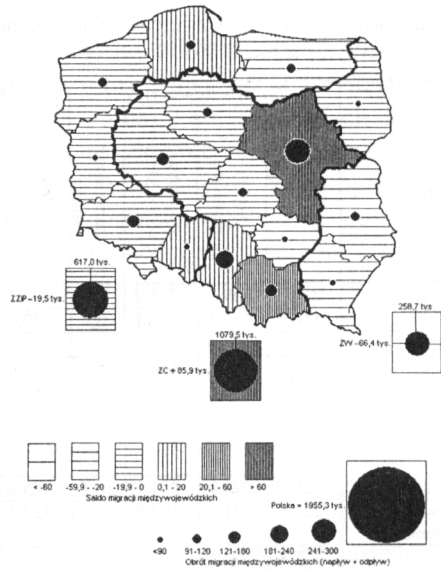
została pokonana nieznacznie dopiero po upływie blisko pół wieku (51,6%), a region zachodniej Polski nie osiągnął jej do 2002 r. Wyższy stopień zasiedziałości, ze względu na odmienne stosunki etniczne, posiadają tylko regiony opolski i pomorski. Na pozostałych dwóch obszarach kształtuje się on na znacznie wyższym, chociaż także zróżnicowanym poziomie. Wysoki poziom zasiedziałości ZC (61,4%) jest jednak ekstremalnie zróżnicowany. Z jednej strony w regionach małopolskim i świętokrzyskim, w których połowę bądź więcej mieszkańców stanowi wieś [8], sięga on 66,2 i 67,3%, z drugiej zaś jest neutralizowany przez duży napływ ludności do miast i regionów mazowieckiego (58,4%), śląskiego (57,7%). Najwyższy poziom zakorzenienia występuje w regionach Z. Wsch. (64,4%).

Mobilność społeczeństw regionalnych przejawia się też poprzez kierunki przepływu miasto/wieś i do miast. W napływie zarówno ludność miejska, jak i wiejska w kraju kierowały się głównie do miast (60,1%). Również koncentracji obrotu migracyjnego na ZC towarzyszył w jeszcze większym stopniu napływ ludności do

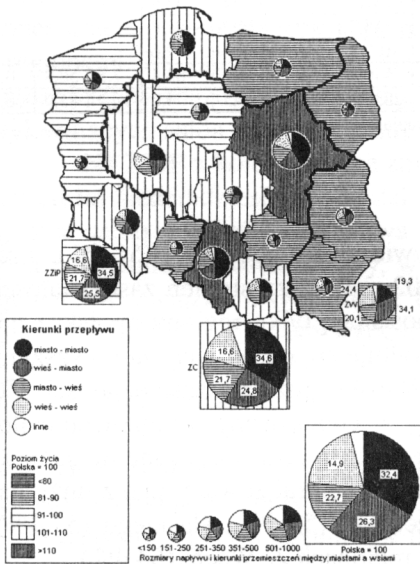

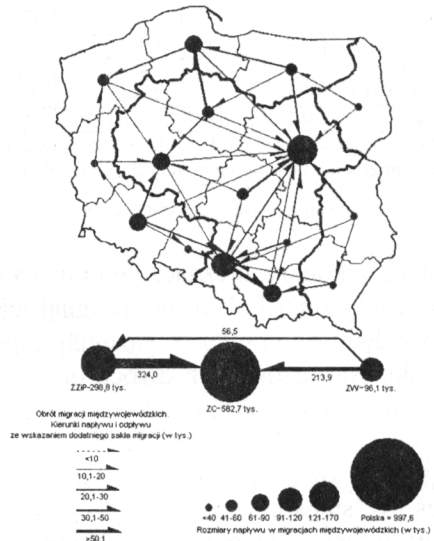
Rys. 1. Migracje wewnętrzne ogółem w Polsce 1989-2002 w obrocie migracyjnego oraz migracji międzywojewódzkich

Rys. 2. Obrót i saldo migracji międzywojewódzkich w Polsce 1989-2002

Rys. 3. Rozmiary i kierunki migracji międzywojewódzkich w układzie przestrzennym i regionalnym 1989-2002 w obrocie oraz sald migracji

Rys. 4. Rozmiary i kierunki migracji miasto-wieś w Polsce 1989-2002

Źródło: opracowanie własne na podstawie [8].

miast (60,8%), w tym przede wszystkim do miast regionów mazowieckiego, śląskiego i wielkopolskiego ($\frac{2}{3}$ ludności). Przy dwukrotnie mniejszym obrocie migracji na ZZiP zwiększył się także napływ do miast (61,5%), a najbardziej do regionów północnych. Najmniejszy był napływ do miast Z. Wsch. (54,4%), chociaż odsetek napływu do miast we wszystkich regionach tego obszaru należał do najwyższych w kraju. Znaczne różnice wystąpiły także pod względem kierunków migracji miasto/wieś. O ile na ZC i ZZiP, z niewielkimi odchyleniami, były one takie same jak w kraju, o tyle zdecydowanie odmiennie kształtowały się one na Z. Wsch. Na tym obszarze dominujący jest jeszcze kierunek migracji ze wsi do miast (34,6%) nad kierunkiem ze wsi do wsi (24,4%) oraz z miast do wsi i z miast do miast (rys. 4).

Kumulowanie się migracji na ZC należy łączyć z rosnącym wpływem wykształcenia na wzrost mobilności przestrzennej i regionalnej. W stosunku do wykazanej wcześniej struktury poziomu wykształcenia ogółu migrantów kraju na tym obszarze znacznie wyższy niż na dwu pozostałych był udział osób z wyższym wykształceniem (15,2%), np. na Z. Wsch. wynosił on 12,4%. Wśród regionów najwyższy odsetek migrantów z takim wykształceniem wystąpił w regionach mazowieckim (20,9%) i małopolskim (15,1%) na ZC oraz w pomorskim (16,1%) i dolnośląskim (14,6%) na ZZiP. Najniższy natomiast odsetek wśród migrantów z takim wykształceniem występuje w regionach opolskim i warmińsko-mazurskim (11,7 i 11,9%) [8]. Pod względem struktury zatrudnienia migrantów w większości województw, podobnie jak w całej Polsce, najwięcej ludności napływowej pracowało w przetwórstwie przemysłowym [6].

W stosunku do migracji ogółem w kraju, w których dominowały migracje wewnątrzwojewódzkie, szczególne znaczenie dla mobilności przestrzennej ludności miały migracje międzyregionalne, które stanowiły ok. 25% ogólnego napływu w kraju (tab. 3). W układzie przestrzennym koncentrują się one również w jeszcze wyższym procencie (59,6%) ZC (rys. 2). Korzystnie też wpływały na mobilność na ZZiP, na których ich udział w krajowych był wyższy (30,6%) niż ogółem (28,7%). Natomiast zdecydowanie małe znaczenie miały one na Z. Wsch. (9,8%), w stosunku do migracji ogółem (14,1%). O ile migracje międzyregionalne na ZC i ZZiP w stosunku do wewnątrzregionalnych kształtują się w podobnej proporcji, to na Z. Wsch. ich udział był zdecydowanie niższy. Regionami o najwyższym udziale tych migracji są posiadające cechy przygraniczne lubuski i zachodniopomorski (29,8 i 27,5%) oraz opolski (31,4%) na ZZiP oraz na ZC mazowiecki, małopolski i śląski (29,0; 28,6; 27,0%). Regionami w największym stopniu kumulującymi migracje międzyregionalne, a jednocześnie posiadającymi najwięcej powiązań z innymi w kraju są regiony mazowiecki oraz śląski, zdecydowanie przeważają w nich jednak więzi z regionami sąsiednimi (rys. 3). Jednocześnie istotnie wpływają one na rozmiary i powiązania między trzema obszarami, w których ZC pełnią funkcję dominującą. Najsilniej są one powiązane z ZZiP i w dużo mniejszym zakresie z Z. Wsch., z którymi mają dodatnie saldo migracji. ZZiP wykazują bardzo niski po-

ziom powiązań i dodatnie saldo migracji z Z. Wsch. (tab. 3) oraz (rys. 2 i 3). Funkcja migracji w kształtowaniu mobilności społecznej w regionach najpełniej wyraża się w saldzie migracji. Na ZC regionami o dodatnim saldzie pozostają regiony mazowiecki, śląski, małopolski i wielkopolski, na ZZiP tylko opolski i pomorski.

Pod wpływem transformacji na wzrost mobilności migrantów wpłynęły określone przyczyny. Miały one wpływ zarówno bezpośredni, jak i pośredni. Migranci stali i zaliczeni do przebywających w danej miejscowości czasowo (do 12 miesięcy) jako najważniejszą przyczynę zmiany miejsca zamieszkania wymienili sprawy rodzinne. Taką przyczynę podało 43% osób mieszkających stale i ok. 34% przebywających czasowo, w tym za szczególnie ważne uznano zawarcie małżeństwa. Kolejną przyczyną (35,5%) było dążenie migrantów do polepszenia warunków mieszkaniowych. Wśród osób natomiast, które przybyły czasowo do danej miejscowości za bardzo ważną przyczynę 22% uznało edukację. Dopiero trzecią przyczyną było poszukiwanie pracy (dla 13,3% migrantów stałych oraz 19,8% przybywających czasowo).

Analiza przyczyn migracji wykazała też, że są one silnie skorelowane z poziomem życia w regionach. Koncentracja obrotu migracyjnego na ZC łączyła się ze stałym podnoszeniem poziomu życia na tym obszarze do poziomu uznanego za wyższy niż średni w kraju, spadek i ujemne saldo migracji z kolei na ZZiP były powodowane systematycznym obniżaniem się warunków bytowych na tym obszarze. Wreszcie również silny związek przyczynowy występował między niskim obrotem migracji oraz bardzo niskim poziomem życia na obszarze Z. Wsch. Korelacja ta potwierdza się także w układzie regionalnym. Regiony mazowiecki i śląski, o najwyższym obrocie i dodatnim saldzie migracji, cechuje jednocześnie najwyższy poziom życia [2].

Literatura

- [1] *Demografia i społeczeństwo ziem zachodnich i północnych 1945-1995*. Próba bilansu, PTD, Warszawa 1995.
- [2] Kociszewski J., *Konwergencja czy dywergencja poziomu rozwoju i poziomu życia pomiędzy regionami zachodnimi i północnymi oraz wschodnimi Polski w procesie przechodzenia do gospodarki rynkowej*, [w:] *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, red. J. Łoboda, Studia Geograficzne, Inst. Geogr U. Wr. t. VII, Wrocław 2002, s. 185-208.
- [3] Kociszewski J., *Migracje ponadregionalne w procesie integracji Ziem Zachodnich i Północnych z Polską*, „Przegląd Zachodni” 1998 /3, s. 61-81.
- [4] Kociszewski J., *Proces integracji ZZiP z Polską*, Wrocław 1999, s. 124 i nast.
- [5] Kociszewski J., *Rozwój i restrukturyzacja rolnictwa Ziem Zachodnich i Północnych w warunkach przechodzenia do gospodarki rynkowej*, [w:] *Agrobiznes w krajach Europy Środkowej w aspekcie integracji z UE*, t. II, AE, Wrocław 1988.
- [6] *Ludność, gospodarstwa domowe. Stan i struktura społeczno-ekonomiczna*, NSP 2002 GUS, Warszawa 2003.
- [7] *Migracje ludności w Polsce 1978-1988*, NSP GUS, Warszawa 1992.

- [8] *Migracje wewnętrzne ludności, NSP 2002*, GUS, Warszawa 2003.
- [9] Piskozup A., *Dziedzictwo polskiej przestrzeni*, Ossolineum, Wrocław 1987.
- [10] *Rocznik statystyczny województw 2004*, GUS, Warszawa 2004.
- [11] *Zmiany w poziomie rozwoju i życia w układzie przestrzennym i regionalnym Polski w warunkach transformacji*, [w:] *Uwarunkowania w rozszerzonej Unii Europejskiej – uwarunkowania i perspektywy rozwoju*, red. M.Klamut, Prace Naukowe, AE, Wrocław 2005.

MOBILITY OF THE POLISH INHABITANTS IN THE REGIONAL ASPECT DURING THE TRANSFORMATION PROCESS

Summary

The aim of this paper is to evaluate mobility of the Polish inhabitants during the economy system transformation on the ground of the statistic data. As the result of this analysis some factors have been identified, that differentiate inhabitants mobility in some Polish regions.